

Праці Йосифа Флавія як джерело біблійної ісагогіки

протоієрей Ігор Швець

Незважаючи на те, що Біблія протягом останніх сторіч була об'єктом потужної критики, вона, безперечно, залишається найпопулярнішою священною книгою сьогодення. Увага до неї не зменшується, і тому *біблеїстика*^{*} як наукова дисципліна традиційно присутня в якості окремого факультету практично у всіх університетах західного світу.

Один з напрямків біблеїстики – *Ісагогіка, або вступ в книги Священного Писання*^{**}. Ісагогіка активно розроблялася внаслідок появи і розповсюдження раціоналістичних негативних поглядів на предмети християнської віри. Використовуючи напрацювання літературної, текстуальної та історичної критики, засвоївши наукові методи дослідження Священного Писання, тепер православні богослови успішно вирішують питання встановлення авторства і часу виникнення священних біблійних книг, а також їх смислової екзегези. Ставши на наукову основу, богослови можуть переконливо дискутувати з представниками раціоналістичної критики і відстоювати православний погляд на питання *атрибуції*^{***} та істинного смислу Священного Писання.

Надзвичайно важливу роль у дослідженні Священного Писання відіграє історична критика, яка розглядає біблійну історію і священних авторів у контексті історії стародавнього світу. Історична критика набула особливої ваги після розшифрування єгипетських ієрогліфів (Франсуа Шампольйон) та клинопису Дворіччя (Генрі Роулінсон), що дало доступ до колосального історичного матеріалу, виявленого археологами у XVIII–XXI ст. Прочитані записи на каменях, глиняних плитках, сувоях підтвердили, що Біблія історично правдива, це протягом сторіч заперечувала раціоналістична критика. Отже, сьгодні сумлінні дослідники Священного Писання володіють потужним арсеналом для захисту своєї віри і, зокрема, її фундаменту – богонатхненної Біблії.

До величних археологічних відкриттів надзвичайно важливим небіблійним джерелом, яке давало багатий ісагогічний матеріал, були праці знаменитого

* *Біблеїстика* – це наукова дисципліна, яка займається вивченням різноманітних аспектів біблійної літератури.

** *Ісагогіка, або Вступ в книги Священного Писання* є сумою біблійних дисциплін, яка включає питання богонатхненності, канона, герменевтики, перекладу, атрибуції, датування і всіх видів критики.

*** *Атрибуція* – визначення достовірності, автентичності художнього твору, його автора, місця і часу створення.

юдейського історика I століття по Р.Х – Йосифа Флавія. Його справжнє ім'я – Йосиф бен Маттафія (Йосеф бен Матітьяху). Він народився в 37 р. по Р.Х у знатній єврейській сім'ї в Єрусалимі. Там отримав освіту, а в 23-річному віці поїхав у Рим, де прожив 3 роки. Повернувшись на батьківщину, Йосиф взяв участь у війні 66-75 років проти римського гніту, очоливши війська повстанців у Галилеї. У безвихідній ситуації здався в полон. Полководець Веспасіан звільнив його, після чого, за римською традицією, Йосиф взяв собі родове ім'я Веспасіана – Флавій. У Римі Йосиф Флавій жив до кінця своїх днів (приблизно до 100 р. по Р.Х), там він написав свої знамениті праці: «Історія юдейської війни», «Юдейські старожитності», «Проти Апіона», а також книгу автобіографічного характеру – «Життя».

У працях Йосифа Флавія знаходимо матеріал щодо походження священної писемності, її богонатхненності та формування канону священних книг Старого завіту. Так, в книзі «Проти Апіона» говориться: *«Немає нічого більши надійного серед нас, аніж визнаний авторитет Писань. Вони знаходяться поза всяких сумнівом, тому що нами визнані лише ті писання пророків, які, будучи богонатхненними, написані багато віків назад... У нас є всього 22 книги, в яких міститься вся стародавня історія. Вони справедливо вважаються такими, що мають божественне походження.. Протягом усіх минулих віків ніхто ніколи не наслідкувавсь щось додати до них або забрати, або змінити зміст написаного... Що стосується інших книг, які написані після Артаксеркса, то вони не вважаються такими ж богонатхненними».* «У юдеїв не кожна людина (хоч би навіть і вчена) може бути священним письменником, а лише пророк, що пише за Божественним натхненням, через що усі священні єврейські книги справедливо можуть називатися Божественними: 13 пророків (від Ісуса Навина до Малахії) написали історію юдейського народу від Мойсея до Артаксеркса (Лонгімана), до того ж – історію найдостовірнішу. Після Артаксеркса (і до Йосифа) писалася історія (єврейського народу) не настільки достовірно, тому що в цей час не було пророків і не існувало пророче передання. До книг, написаних до Артаксеркса, тепер не можна нічого ані додати, ані забрати від них, або перетлумачити» (Йосиф Флавій. Проти Апіона. 1, 8).

Ці уривки допомагають вирішити ряд ісагогічних питань, приміром, проблему часу встановлення старозавітного канону. Раціоналістична критика намагається довести, що канон старозавітних книг був встановлений значно пізніше періоду пророчого служіння (останній пророк Малахія жив у 5 ст. до Р.Х.) і відносять його 2 ст. до Р.Х., тобто до Маккавейського періоду (Спіноза). Інші пішли далі, переконуючи, що канон остаточно сформувався в 1-2 ст. по Р.Х. (Гретц). Йосиф Флавій у наведеній нижче цитаті говорить, що *«... 13 пророків написали історію єврейського народу від Мойсея до Артаксеркса (Лонгімана)... До книг, написаних до Артаксеркса, тепер не можна нічого ані*

додати, ані забрати...». Як відомо Артаксеркс Лонгіман жив у 5 ст. до Р.Х. в часи Ездри і Неємії та останніх пророків, які, створивши Велику Синагогу (зібрання вчених, благочестивих, богонатхненних мужів) остаточно встановили старозавітній канон. Таким чином, за Йосифом Флавієм, старозавітній канон Священного Писання сформований у 5 столітті до Р.Х., що відповідає православному погляду на це питання.

Завдяки праці Йосифа Флавія вирішується ще одна ісагогічна проблема – питання богонатхненності Священного Писання. Представники негативної критики, серед яких протестантський вчений Іоан Ейхгорн, не визнавали богонатхненності Біблії, вважаючи її просто «національною єврейською бібліотекою». «У юдеїв, – пише Йосиф Флавій у вже наведеній цитаті, – не кожна людина (хоча б навіть і вчена) може бути священним письменником, а лише пророк, що пише за Божественним натхненням, через що усі священні єврейські книги справедливо можуть називатися Божественними... Що ж стосується інших книг, які написані після Артаксеркса, то вони не вважаються такими ж богонатхненними». Отже, Йосиф Флавій свідчить про богонатхненність Священного Писання, що відповідає вченню Спасителя та святих апостолів. Крім того, він згадує про книги, котрі не увійшли у Старозавітній канон і отримали згодом назву – неканонічні.

Допомагає згадана праця юдейського історика у вирішенні питання збереження тексту Священих книг. Критики говорять, що текст Біблії через недбалість переписувачів або через свідоме спотворення втратив істинний зміст і тому не може визнаватися автентичним. Спростовує ці твердження Йосиф Флавій наступними словами: «... протягом усіх минулих віків ніхто ніколи не наслідуював щось додати до них (Священих книг), або забрати, або змінити зміст написаного». Завершуючи огляд уривків із книг Йосифа Флавія «Проти Апіона» приходимо до висновку, що в ній містяться важливі аргументи щодо неушкодженості, богонатхненності та часу формування канону Старозавітніх книг.

В іншій праці Йосифа Флавія «Юдейські старожитності» або «Археологія» у 18 книзі знаходимо важливе для християн свідчення про Ісуса Христа: «Біля того часу жив Ісус, людина мудра, якщо Його взагалі можна назвати людиною. Він здійснив неймовірні справи і навчав людей, котрі з радістю приймали істину. Він притягнув до себе багатьох юдеїв та еллінів. Це був Христос. За вимогою наших впливових осіб Пилат засудив Його до хреста. Але ті, хто раніше любили Його не припинили цього і тепер. На третій день Він воскрес і знову з'явився їм живий, як звістили про Нього і про багато інших Його чудес богонатхненні пророки. До нині ще є так звані християни, які називають себе за його ім'ям» (Переклад І.Ш.) [И. Флавий. Археологія XVIII, 3].

Протягом сторіч свідчення Флавія багаторазово цитувалося і перефразувалося церковними авторами. Однак у XVIII і XIX ст. критики виявили серйозні сумніви щодо його автентичності. Вони акцентували увагу на тому, що не міг фарисей Йосиф називати Ісуса Месією (Христом), признавати Його чудеса, воскресіння з мертвих і бачити в Ньому сповнення месіанських пророцтв. Вся наведена цитата була оголошена критиками пізнішою вставкою, зробленою християнським переписувачем. Така думка настільки укріпилася, що з тих пір у критичних виданнях «Юдейських старожитностей» вказаний відрізок повністю брався в дужки, як пізніша інтерпретація.

Але критикам прийшлося змінити свою думку. На початку XX століття була знайдена інша версія цього свідчення, процитована арабською мовою християнським єпископом X ст. Агапієм у його «Всесвітній історії». Все прояснилося. Виявляється, Йосиф просто передавав слова учнів Ісуса Христа про свого наставника, Котрого, власне, вони вважали Месією. Таким чином без сумніву, ми маємо конкретне свідчення про те, що Ісус Христос не міфічна особистість, а реальна, що так запопадливо заперечували упереджені дослідники Священного Писання, висунувши міфологічну теорію виникнення християнства.

У Йосифа Флавія у цій книзі є ще надзвичайно важливі свідчення. Перше з них – про Іоана Хрестителя: *«Деякі юдеї бачили в знищенні війська Ірода справедливую кару Божу за вбивство Іоана. Ірод умертвив цю праведну людину, яка переконувала юдеїв вести благочестивий спосіб життя, бути справедливими один до одного, з благочестивих почувань до Бога збиратися для омовення...»* [И. Флавий. Арх. XVIII. 5,2].

Друге свідчення – про апостола Якова: *«Будучи жорстокою людиною Анан (первосвященник Анна) думав, що смерть Феста і затримка поки що Альбіна (намісника) є зручним моментом для задоволення своєї суворості. Тому він зібрав синедрион і представив йому брата Ісуса, названого Христом, на ім'я Яків, і декількох інших осіб, звинуватив їх у порушенні законів і засудив їх до побиття камінням. Однак, всі усердні і кращі знавці закону, які були тоді у місті, віднеслись до цієї постанови неприязно... Вони таємно послали до царя лист з проханням заборонити Анану подібні дії в майбутньому і вказували на те, що він вчинив неправильно... Через це цар Агрипа позбавив Анана первосвященства і поставив на його місце Ісуса, сина Дамнея».* [И. Флавий. Археология. XX. 9,1].

Сьогодні вже ніхто не сумнівається в тому, що Ісус Христос, Іоан Хреститель, ап. Яків, брат Господній, дійсно жили у I-ому столітті по Р.Х., але ще 100 років тому ряд критиків Священного Писання із запалом доводили зворотне. Дякуючи книзі Йосифа Флавія «Юдейські старожитності», християни володіли свідченнями, які утверджували їхню віру.

Підсумовуючи сказане в цій короткій статті, слід відмітити, що праці Йосифа, сина Маттафії («Проти Апіона» та «Юдейські старожитності») є цінним ісагогічним джерелом, завдяки якому богослови та з чистим сумлінням дослідники Священного Писання черпають важливу інформацію з таких бібліологічних питань як Богонатхненність Священного Писання, його непошкодженість, поява та зібрання у канон. Крім того, історична критика знаходить у них достовірні факти про життя і смерть Спасителя, Іоана Хрестителя, ап. Якова. Історичне значення книг Йосифа Флавія надзвичайно велике, і праці цього стародавнього історика не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Список джерел та літератури:

1. *Йосиф Флавий*. Иудейские Древности. – Т.1. – Минск.: «Беларусь», 1994.
2. *Карташев А.* Ветхозаветная библейская критика. – Париж, УМКА – PRESS, 1947.
3. *Леонидов Д.* Теории вдохновения и происхождения Св. Писания на Западе в XVIII і XIX веках. – Вера и Разум. 1903, № 3, 5, 7, 8, 12, 14, 16, 18, 22, 23.
4. *Мень А.* История религии. Т. 7. Син Человеческий. – Москва; 1992.
5. *Мещерский Н.* История Иудейской войны Йосифа Флавия в древнерусском переводе. – Москва-Ленинград, 1958.
6. *Рыбинский В.* Библейская ветхозаветная критика. – ТКДА, № 11, № 12.
7. *Соловейчик М.* Основные проблемы библейской науки. – СПб., 1913.
8. *Троицкий Н.* Русская библейская наука и ее современные задачи. – ЧОЛДП, 1878, № 10.
9. *Фаддей (Успенский), иером.* Библейский рационализм и борьба с ним православного богословия. – «Вера и Церковь», 1900, кн. 9.
10. *Юнгеров П.* Общее историко-критическое введение в священные Ветхозаветные книги. – Казань, 1902.

